

Matányi Marcell¹

Az 1809. évi inszurrekció modernizációjának törvényi előkészítése

Legal Preparations for the Modernisation of the 1809 Insurrection

Absztrakt

Az inszurrekciót jellegzetesen mint a magyar honvédelem feudális alapokon nyugvó intézményét vizsgáljuk. Klasszikus módon keveredik benne a Natio Hungarica társadalomszövete, valamint az exercitus hungaricus kérdésköre. A török kort követően érezhetővé vált korábbi szerepének, az erődemonstrációnak a megszűnése, hiszen ezt lassan, de biztosan átvette a Habsburg Birodalom regularizálódó hadereje. A 18. század útkereséséből a francia forradalom mutatott irányt. A francia nemzettest törvényi bővítése újraértelmezte a hadkiegészítés lehetőségeit is. Az inszurrekció modernizációját nem lehetett tovább halasztani, azonban az irányvonalat Károly főherceg 1806. évi hadreformja szolgáltatta.

József nádor és adminisztrációja 1808-ban kapta meg a feladatot, hogy a korábbi mobilizálási és harctéri tapasztalatok nyomán egységes és a Habsburg Birodalom hadkiegészítési rendszerével összeegyeztethető területvédelmi rendszert alkosson a Magyar Királyságban. A tervezet reflektálni kívánt az exercitus hungaricus kettős helyzetére a birodalomban, figyelembe véve a Magyar Királyság közjogi helyzetét és a Habsburg-dinasztia centralizációs törekvését is. Dolgozatomban a nádori tervezet és az abból született 1808. évi törvénycikkek vizsgálatával törekszem az inszurrekció 1808–1809. évi modernizált intézményét új megítélés alá vonni. Célom, hogy elhagyva az inszurrekció kizárólagos magyar katona értelmezését, elhelyezzem a Habsburg Birodalom 1805 utáni útkeresésében.

Kulcsszavak: inszurrekció, területvédelem, modernizáció, napóleoni háborúk

¹ Tanársegéd, Nemzeti Köszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Alapozó Tudományok Intézete
Hadtörténelem Tanszék, e-mail: matanyi.marcell@uni-nke.hu

Abstract

We typically examine the insurrection as an institution of Hungarian national defence based on feudal foundations. In a classical manner, it intertwines the social fabric of the Natio Hungarica with the issues surrounding the exercitus hungaricus. Following the Ottoman period, the cessation of its former role – the demonstration of force – became apparent, as this was slowly but surely taken over by the regularising military forces of the Habsburg Empire. Amid the 18th-century search for a new path, the French Revolution provided direction. The legal expansion of the French nation also reinterpreted the possibilities of military conscription. The modernisation of the insurrection could no longer be postponed, but the direction was set by Archduke Charles's military reform of 1806.

Palatine Joseph and his administration were tasked in 1808 with creating a unified territorial defence system in the Kingdom of Hungary, based on previous mobilisation and battlefield experiences, that was compatible with the Habsburg Empire's military conscription system. The draft sought to reflect the dual status of the exercitus hungaricus within the empire, taking into account both the Kingdom of Hungary's constitutional status and the Habsburg dynasty's centralisation efforts. In my paper, by examining the palatine's draft and the 1808 legislative provisions derived from it, I seek to re-evaluate the modernised institution of the insurrection of 1808–1809. My objective is to move beyond the exclusively Hungarian military interpretation of the insurrection and situate it within the Habsburg Empire's search for a new path after 1805.

Keywords: *insurrection, territorial defence committee, modernisation, Napoleonic wars*

Katonát a nemesség, Hajdút a szegénység,
Szorongatja mindenütt őket az ellenség,
Lovat, zablát, karabint,
Kardot, pisztolt, pantallért,
Készítenek új mundért.²

„Kismegyeren megnyugodván, mintha gabonáinkat akarnánk nézegetni, kettőnkint, hármankint elszökdösünk. A gabonához érve, mint a fürők, szétfutottunk, abban egyezvén meg előre, hogy a nyúli határban levő itató kútnál várjuk össze egymást. Megyünk hát a gabona között bujkálva, majd elájulunk az iszonyatos melegben, [...] találkozunk a gabona között számos holt testekkel is, melyek ott mezételenül sütek és a kört iszonyú bűzzel öntötték el”³

– eleveníti fel Kovács Márk bencés novícius 1809-es anekdotáit Bay Ferenc. A győri főlevéltáros az 1941-ben kiadott, nagy műgonddal válogatott és szerkesztett

² Pálóczi Horváth Ádám *Generális insurrectio* kezdetű dalszövege eredetileg az örökösödési háborúból (1740–1748) örökölt kvártélyos dal, amelyet az *Ötödfélszáz Énekek* című munkájában közölt 1813-ban. Vö. *Ötödfélszáz Énekek: Pálóczi Horváth Ádám dalgűjteménye az 1813. évből* 1953: 399.

³ BAY 1941: 149.

forrásgyűjteményét egy Márai-idézettel engedte útjára; az ötödik koalíciós háború magyar öröksége a 20. század derekán, a világháború árnyékában is érdeklődésre tartott számot.

„Mert Európa csakugyan sötét e télben, oly sötét, mint a napóleoni háborúk idejében lehetett, mikor nem voltak még repülőgépek, de volt háború, tengerzár, nem volt villamosság, de volt influenza és sötétség. Ez a homály eltartott néhány évtizeden át. Az emberek akkor is otthon ültek, a kerek asztal körül, az ernyős lámpák fényében, olvastak, emlékeztek, csendes összejöveteleken beszélgettek az emberi sorsról. Sokáig volt ez így... S most elmondhatnám, hogy ez az idő véget ért egyszer, s Európát kivilágították, az emberi szellem és akarat segítségével, fényesebbre, mint volt valaha azelőtt. S hiszek benne, e sötét európai télben, hogy most is így lesz.”⁴

Az *exercitus hungaricus* helyének és megítélésének kérdése folyamatosan önreflexióra kényszeríti a tudós magyar főket évszázadok óta, mert a kérdésre adott válasz meghatározza helyünket a magyar társadalom szövetében és értékrendünket a kulturális sínen. Az 1809-es generális inszurrekció kitüntetett katonahősöket,⁵ anekdotákat és társadalmi mobilitást adott a Magyar Királyságnak, amelyek mitikus hőskultusza utat nyitott egy magasabb, *birodalmi gondolkodás* megalapozásához.⁶ A magyar nemzet sajátja, hogy a *Haza* szolgálatában elesettjeiről sohasem egységesen emlékezik meg. Hőskultuszát aktuális politikai világlátása határozta meg évszázadokon keresztül. A *magyar katona* megítélése és értékelése nem a teljesítménye, hanem a politikai hovatartozás fényében történt, főképpen az elmúlt kétszáz év során. Felelősségünk, hogy az *exercitus hungaricus* újkori történetét ne önnön korunk elvárásaival mustráljuk, hanem próbáljuk meglátni akképpen, ahogyan kortársai tekintettek rá. Főképpen fontos ez abban a korban, amikor a 19. század hajnalához hasonló társadalmi és szerkezeti váltásokon megy keresztül ismert világunk. Akkor, amikor a nyugati társadalmakban is egyre inkább a *fegyvereké a szó*.

Ősi fegyver modern időkben

A generális inszurrekció viszonyát a *Natio Hungarica* társadalmi rétegeivel több módon is értelmezte a történettudomány; törvények és országgyűlések iratfolyóméternyi sorát elemezték végig a szakma nagyjai. Nagy Ágoston tüzetesen megvizsgálta a propaganda, a társadalom, valamint az inszurrekció egymásra gyakorolt hatását.⁷ Markó Árpád hosszú értekezésen keresztül vizsgálta az inszurrekció intézményének helyzetét az *exercitus hungaricus* kérdésében.⁸ Poór János megkerülhetetlen monográfiában foglalkozott a francia forradalmi háborúk időszakában zajlott pozsonyi országgyűlések generális

⁴ BAY 1941: 7. Bay Ferenc saját előszava forrásgyűjteményéhez.

⁵ NAGY 2020: 48.

⁶ BODA 2023: 101.

⁷ NAGY 2022: 218.

⁸ MARKÓ 1939.

inszurrekcióról alkotott véleményével.⁹ R. Kiss Istvántól kezdve, Veress D. Csabán, valamint Vízi László Tamáson át Nagy-L. Istvánig pedig egyre újabb munkák foglalkoznak a generális inszurrekció utolsó harctéri alkalmazásával. Dolgozatomban ezért nem kívánok többet feltételezni, mint hogy a Magyar Királyság politikai elitje komolyan vette az 1805 után kibontakozó lehetőséget és modernizálni kívánta ősi intézményét. Azon institúciót, amelyet saját területi integritásának védelmére hozott létre, a Rákos-mezei országgyűlések homályba vesző történelmi múltjában. Az inszurrekció jelentősége kézzelfoghatóan felsejlik azon történészek munkáiban, akik a korszak nagy változásait ábrázolni próbálták a *Haza–Nép–Nemzet* hármasság gondolatterképén.¹⁰ A három fogalom, amely meghatározta a 19. századot, éreztette hatását a mindenkor *Háború* megvívásakor felhasznált eszközökben is. Munkámmal egy újabb részletét szeretném megvizsgálni a kérdésnek:¹¹ válasz volt-e a kor katonai kihívásaira az inszurrekció? Ehhez elsősorban Habsburg-Lotharingiai József (1776–1847) nádor és az 1808-as pozsonyi országgyűlés törvénykező munkáját veszem vizsgálatom tárgyául. Feltéve jelen írásom kérdését; az ország politikai vezetése modernizálni kívánta-e az inszurrekció intézményét?

Bár Domanovszky,¹² József nádor iratait kiadó munkája után egyértelműnek tűnhet az igenlő válasz, Markó a forráskiadás után néhány évvel mégis megkérdőjelezte az intézmény hasznosságát.¹³ Poór pedig szkeptikusan állt az országgyűlések modernizációs törekvéseihez, amelyek véleménye szerint inkább csak a prosperitás útjában álltak.¹⁴ Elsőként, így talán érdemes egy rövid körutat tennünk és megvizsgálunk az újkor során összehívott inszurrekciók kritikáját. Évszázados mobilizációs kihagyást követően az inszurrekció intézményének használata Mária Terézia királynő háborúi során merült fel ismét. A regularizációs törekvések és a birodalmi hadseregek idejében azonban az ősi, személyes felkelésen és megajánlásokon alapuló intézmény korszerűtlennek tűnt. Az 1778-ban kirobbant újabb porosz–osztrák fegyvercsörte a korábbi porosz háborúk embervesztései nyomán arra készítette a bécsi udvart, hogy javaslatot tegyen egy újabb inszurrekció összehívására. A mobilizációval végrehajtani kívánt modernizációs tervezetet három kitűnő katonai szakvélemény támasztotta alá: Albert Kázmér herceg budai helytartó (1765–1780), Hadik András (1710–1790) gróf és Franz Moritz von Lacy (1725–1801) gróf.¹⁵ A főherceg és Lacy gróf alapvetően költségesnek találták az egyébként is zajló katonaállítások mellett megindítandó inszurgens hadtest felállítását, amely kevés haszna mellett nem nélkülözné a magyar rendek panaszos országgyűlési feliratait és követeléseit.¹⁶ Hadik véleménye megengedőbb ugyan, de az országgyűlés összehívása nélkül, legfeljebb szintén csak egy tartalék hadtest felállítását javasolta, amely 12 ezer gyalogos újonc, 8000 portális lovas, vagy legalább hatásló összegyűjtését jelenthette volna.¹⁷ Az általános vélemény tehát az inszurrekcióról lesújtó: a Magyar Királyság határain kívül tartani költséges,

⁹ POÓR 2003: 162.

¹⁰ ECKHARDT 2001: 47.

¹¹ MATÁNYI 2025: 136.

¹² DOMANOVSKY 1935: 210.

¹³ MARKÓ 1960: 171.

¹⁴ POÓR 2003: 92.

¹⁵ LÁZÁR 2024: 169.

¹⁶ LÁZÁR 2024: 168.

¹⁷ HAUSNER 2021: 169.

állománya fegyelmezetlen és tisztikara engedetlen, várható létszáma csak becsülhető. A birodalomnak kiszámítható, az egységes haderőben uniformizált keretek között fellépő katonákra volt szüksége a korszakban, amelyet az inszurrekció nem tudott megadni. A katonai szolgálatról alkotott elképzelés párhuzamosan alakult a fiskális katonaállamok centralizálásával: a hadsereg az állam erőkitetésének elsődleges eszköze lett. A „nemesi felkelés” ezzel szemben továbbra is egy társadalmi réteg szerepe maradt; nem az állam, hanem a nemesség érdekérvényesítésének eszköze. A 18. század katonai gondolkodói megpróbálták módosítani a keretét, de a tartalmát nem. Úgy tűnt, a reguláris hadseregek térnyerésével az inszurrekció intézménye végleg eltűnhet az exercitus hungaricus történetéből. A 18. és 19. század fordulóján azonban változás állt be a reguláris hadseregek kiegészítésében. A francia forradalom hatására a háború a nép ügyévé vált.¹⁸ A forradalmi Franciaország harcmezein megjelentek a fegyelmezetlen, de honszeretetüktől áthatott, hazájukért harcolni kívánó férfiak tömegei. A La Fayette által, 1789. július 15-én szabályzati keretek közé helyezett *Garde nationale* nem jelentett állandó katonai szolgálatot, soraiban aktív polgárjoggal rendelkező állampolgárokat találunk, akik polgári foglalkozásuk mellett vállaltak fegyveres szolgálatot közösségük védelmében.¹⁹ A katonai szolgálat egy új formája vált meghatározóvá: a miliciarendszer számottevő és intézményesíthető hadkiegészítési forma lett. Ezzel a fordulattal új fejezet nyílt az európai hadkiegészítés történetében.

A francia forradalmi háborúk során (1792–1815), dacára a korábbi tapasztalatoknak és feliratoknak, négy alkalommal hívták össze az inszurrekciót. Az útkeresés időszaka ez, amelyben az intézmény katonai potenciálja újra és újra mérlegre kerül, miközben az átellenes serpenyőben hol a hosszadalmas kiállítási idő, hol pedig a „rakoncátlan magyar virtus” áll. A legnagyobb modernizációs hatást kétségtelenül a harmadik koalíciós háború (1805) során bevezetett általános mozgósítás fejtette ki. Austerlitz (1805. december 2.) már a kortársak szemében is a francia császár kimagasló győzelmét jelentette.²⁰ A háború során összehívott generális inszurrekció több modernizációt sürgető jelentést és katonai szakvéleményt hagyott maga után.²¹ Az ősi intézmény alkalmazása újra előtérbe került, mint lehetséges miliciarendszer. Az 1805. évi vereséget követően a bécsi udvar számára kiemelkedően fontossá vált egy második katonai vonal létrehozása a császári–királyi hadsereg elsődleges erő kifejtési képessége mögött. A jelenség nem példa nélküli Európában;²² a széles, ugyanakkor udvarhoz hű társadalmi rétegek háborús mobilizálása a korszak igazi kísérleti terepe. A cél minél nagyobb tömegek fegyverbe szólítása, minél rövidebb idő és anyagi ráfordítás árán. A Magyar Királyság esetében ez összefüggött az exercitus hungaricus, vagyis a magyar katona helyzetének kérdésével. Tulajdonképpen Bécs, Pozsony és Buda akarátának szerencsés, közös találkozása az 1808-as országgyűlés, amely rendezni látszott az 1715 óta húzóódó kérdésgomolyagot. Az uralkodónak tehát egy gyorsan mobilizálható, de békeidőben olcsón fenntartható második katonai vonalra volt szüksége mind az örökös tartományokban, mind a Szent Korona országaiban. A magyar rendek pedig reagálni kívántak

¹⁸ HAHNER 2021: 546.

¹⁹ HAHNER 1989: 125.

²⁰ GOETZ 2025: 310.

²¹ Hadtörténeti Levéltár, VI.4./4D. 1805: 97–99.

²² FORGÁCS 2020: 41.

a Magyar Királyság honvédelmének, vagyis a történelmi magyar állam integritásának erődemonstrációs készségeivel foglalkozó, de a korábbi országgyűléseken függőben hagyott vitáira. Az inszurrekciós intézmény megújítása kapcsán Vízi László Tamás kiemelkedő munkáját fontos megemlítenünk, amely részleteiben is feltárta az 1797 utáni inszurrekciók törvénykeret-változásainak tapasztalatait.²³ A forradalmi háborúk három mozgósításának tanulságai; Esterházy József, az ő jegyzeteit felhasználó Bittner százados és Gosztonyi János²⁴ jegyzetei és jelentései álltak József nádor asztalán, mire elkészült – a vizsgálatom tárgyát képező – modernizációs tervezete. A hosszú évtizedek, valamint a koalíciós háborúk tapasztalata azt mutatta, az inszurrekció intézményének három fő problémával kellett 1809-ben szembenéznie:

- a mobilizációra fordítható pénzügyi források stabilizálásával;
- a nyilvántartott és kiképzett keretállomány fenntartásával békeidőben is;
- a felszerelés és az egyenruha kérdésének orvoslásával, amely kiterjedt a készíttetés, valamint a raktározás körére is.

A nádor 1808. május 28-án kapta meg az uralkodó legfelsőbb kéziratát, amely tartalmazta az örökös tartományokban bevezetni kívánt Landwehr-rendszer²⁵ tervezetét. Ebben Habsburg-Lotaringiai Ferenc (1768–1835) császár felszólította testvérét, a nádort, hogy a Magyar Királyság területén is dolgozzon ki egy hasonló rendszert. A levélben teljes bizalmat szavaz a nádornak: „Teljes mértékben megbízom az Önök hűségében, és befolyásukban a magyar nemzetnél.”²⁶ Tévútra vezetne tehát bennünket, ha a bécsi és pozsonyi politikai körök tükrében vizsgálnánk az inszurrekció katonai hatékonyságát.²⁷ Az udvar szándéka, hogy a kor kihívására válaszul, hozzá lojális társadalmi rétegeket állíthasson a kialakított területvédelmi vonalba.²⁸ A nádor válaszleveléből kiderül, hogy céljának tekinti az inszurrekció modernizálását, amely alkalmassá teszi a gyors mobilizációt, ugyanakkor illeszkedik a Magyar Királyság hatályos törvényeihez. Továbbá felhívja az uralkodó figyelmét, hogy az országgyűlés összehívása nélkül aligha érhető el a kívánt eredmény. Erre pedig a legjobb alkalmat a királynő koronázása jelentené.²⁹ A nádor, helyzetéből adódóan, egy egységként kezelte a Magyar Királyság katonai erejét. Álláspontja valószínűleg tükrözi Bécs megközelítését is:³⁰

- A Magyar Királyság serezei (*Linienregiment*) a császári-királyi hadsereg részei. Az országgyűlés ajánlja meg újoncok létszámukat (*Reserveanstalten*), de nem diszponál felettük. Lényegében a magyar törvények szerint ez a portális katonaság kiváltását jelentette 1715 óta.³¹

²³ VÍZI 2014: 99.

²⁴ VÍZI 2014: 156.

²⁵ ACERBI 2018: 41.

²⁶ DOMANOVSKY 1935: 203. „Ich vertraue diesfalls ganz auf Euer Liebden Anhänglichkeit an Meine Person, auf Ihre stäts erprobte Thätigkeit und auf Ihren Einfluß bei der Hungarischen Nation.”

²⁷ VERESS 1987: 28, 48. A politikai nézeteken alapuló értékelés tulajdonképpen már a hadjárat évében megkezdődött, amikor a vesztes kismegyeri ütközet okai között hol a hadvezetés, hol pedig az inszurrekció készségtelensége van kiemelve. Az intézmény kettős megítélése jelen van a 19. és a 20. században is, amely keveredik az exercitus hungaricus vitás kérdésével.

²⁸ NAGY 2022: 15.

²⁹ NAGY 2022: 204.

³⁰ NAGY 2022: 205, 216.

³¹ POÓR 2003: 96.

- Az inszurrekció, a modernizáció eredményeképpen, a birodalomszerte kiépítendő másodvonalbeli tartalék (*Landes-Defensionanstalten*) részét képezné. A magyar törvények szerint ez lehet általános (*General*) vagy részleges (*Particular*). Egységesítése a modernizáció egyik feladata lenne.

A nádor tisztában volt az uralkodó és az országgyűlés között húzódó feszült viszonygal, ezért 1808. június 19-én kelt fogalmazványában a közös együttműködést és a kölcsönös megértést szorgalmazta, amelyet Bécsben adott át Ferenc császár számára. Az átfogó tervezet összhangban állt a Károly főherceg-féle hadreform célkitűzéseivel, valamint az örökös tartományokban június 9-én meghirdetett területvédelem elveivel.³² Az egységesen területvédelmi rendszernek (*Systems der Landes-Defension*)³³ nevezett együttes magában foglalta a szerezredek állománypótlására történő kiegészítést (újoncozást ~ *erste/zweite Reserveanstalten*), a császári-királyi hadsereg elvonulásakor felállítandó generális inszurrekciót (*Active Insurrectionanstalten*), valamint a népfölkelést (*Sedentaire Insurrectionsanstalten*) is. Ez előbbi a társadalom azon rétegét érintette, amelytől a korszak politikai elitje nem várt lojalitást. Az utóbbi, másodvonalba hívott társadalmi rétegeknél a rendszer alapvetően épített az uralkodó iránti hűségre. Ezen a ponton nem választhatjuk el a katonai struktúra modernizációját a Magyar Királyság társadalmi berendezkedésének válságától. Az örökös tartományokban a 19. század elejére bizonyos kisközösségi formációkban már létezett a harmadik rend, amely szerzett vagyona révén érdekelt volt pátriájának védelmében – tehát osztályszinten alkalmas a területvédelmi feladatokra. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az osztály fogalmat nem annak marxista értelmében használom. Irányadónak Max Weber kategorizálását tartom, amely szerint politikai értelemben a polgársághoz tartozik valamennyi állampolgár mint azonos politikai jogok alanya. Rendi értelemben pedig a nemességgel és a proletariátussal szembeállított, összetett rend, amely a kézműves, kereskedő, vállalkozó, járadékos, illetve a képzettségükből élő honorácior rétegeket foglalja magában.³⁴ A gazdasági értelemben, ilyen módon, *bourgeois*ként vett polgári osztály a „nyugati világ” sajátos jege. Funkcionális önszerveződése és rezilienciakészsége szoros kapcsolatban áll a francia forradalmi háborúkra jellemző miliciarendszerek hatékonyságával. Míg tehát az örökös tartományokban a század elejére jellegzetesen kialakultak ilyen módon meghatározható társadalmi csoportok, addig a Natio Hungarica alig rendelkezett a klasszikus polgár társadalmi megtestesítőjével. A Magyar Királyság területén így a „honvédelem” feladata az öröklött jogállással rendelkező nemességre hárult. A nádori szövegben használt állampolgár (*Staatsbürger*)³⁵ kifejezés ugyan már a jogi egységesítés irányába mutat, de elismeri, hogy a Magyar Királyság sajátos közjogi helyzete sajátos reformokat kíván a területvédelem kérdésében is.³⁶

³² NAGY-L. 2024: 98.

³³ DOMANOVSKY 1935: 212.

³⁴ WEBER 1979: 252.

³⁵ JUDSON 2024: 78.

³⁶ DOMANOVSKY 1935: 213.

Reformkísérletek

A Magyar Királyság seregeinek újoncozási menetében történő reformelképzelésekben a nádori fogalmazvány támaszkodik Károly főherceg és az Udvari Haditanács útmutatásaira.³⁷ Munkám tárgyához a seregek vizsgálata nem tartozik szorosan, ezért csak a Magyar Királyság társadalmának szempontjából fontos mobilizációs változásokra szeretnék rámutatni. A nádor tervezete az éves újoncozás mellett elegendőnek tartotta a magyar kiegészítésű seregek tartalék zászlóaljának létszámát 900 főben maximalizálni.³⁸ A szolgálatra az 1808-ban születendő törvényekben törvényileg kötelezett lakosságot korosztályok szerint javasolta kategóriákba sorolni, akiket éves rendszerességgel kívánt – a mezőgazdasági munkákat nem gátolva – kiképzésre összehívni a kiegészítési körzet központjában. Az így felkészített állomány háború esetén szolgálhat a kiegészítési körzetének megfelelő ezred tartalék zászlóaljaként, vagy a többi kiegészítő zászlóaljjal összevonva, egy új hadtest kialakításának esetén, annak magjaként.³⁹ Azokat az egyéneket, akik valamely küllemi jegyüknél fogva alkalmatlannak bizonyulnak az első kiegészítési kategóriában teljesített szolgálatra, ám koruknál fogva beletartoznak a hadkiegészítési rendszerbe, helyi szinten írják össze és képeznek ki.⁴⁰ Háború esetén ezen alakulatokat a tartalék zászlóaljak kivonulásával egy időben vonják össze a kiegészítési körzet központjában, ahol másfél-két hónap gyakorlatozás során lehetne őket felkészíteni a harctéri szolgálatra.⁴¹ A tervezet fontos kitétele, hogy ezek az alakulatok mindenképpen részesülnének a seregük ismertetőjegyével ellátott megkülönböztető jelzéssel, hogy kivonulásuk esetén az ellenség ne a népfölkeléssel (*Landsturm*) azonosítsa őket.⁴² Ezen rendszabályok ugyanúgy érvényesek lennének a Magyar Királyság területén kiegészítendő gyalogsági és lovassági ezredekre is. A nádor egy ponton kiemelte, hogy a lovas szolgálati forma a magyarság lovak iránti vonzódása révén még célszerűbb volna, amennyiben a városi és földműves ifjúság is előszeretettel állítja szolgálatba saját, alkalmasnak tartott hátasait. A tervezetben összefüggésbe kerül a magyar nemzet könnyűlovas szolgálati forma iránti vonzódása, amely lehetővé tenné a huszár csapatnemként való alkalmazást a második mozgósítási vonalban is.⁴³

József nádor felterjesztésének második része kizárólag az inszurrekció intézményének megreformálásával foglalkozik.⁴⁴ Alapvetésnek tekinti, hogy a magyar történelemben ősidőktől fogva létezik a területvédelemnek ez az intézménye, amely a későbbiekben sokat változott a magyar reguláris ezredek megalakításával. A nádor szövege nem kerüli a konkrét és lényegretörő meghatározásokat, ahogyan azt sokszor az országgyűlési felszólalásokban láthatjuk. Nyíltan hivatkozik a portális katonaság (*Portalinsurrection*)

³⁷ NAGY-L. 2013: 102.

³⁸ DOMANOVSKY 1935: 218.

³⁹ DOMANOVSKY 1935: 220.

⁴⁰ DOMANOVSKY 1935: 222.

⁴¹ DOMANOVSKY 1935: 224.

⁴² DOMANOVSKY 1935: 228.

⁴³ DOMANOVSKY 1935: 224. „Bei der bekannten Vorliebe der ungarischen Nation zum leichten Cavalleriedienste und Brauchbarkeit der ungarischen Pferde könnte auch mit Erfolg jenen vermöglicheren Bürgers- und Bauernsöhnen, welche zu der zweiten Reserve gehören und sich mit tauglichen Pferden zu versehen und selbe zu erhalten im Stande wären, gestattet werden, als Hussarn zu dienen.”

⁴⁴ DOMANOVSKY 1935: 228.

vitatott helyzetére, az inszurrekció intézményének (*Insurrections-Anstalten*) rendezetlen sokszínűségére. József nádor és munkatársai kiváló tájékozottságát jól szemlélteti, hogy külön definícióban határozták meg az inszurrekcióba sorolt testületeket. Egyértelműen elkülönítették az országhatár védelmének feladatával megbízott „aktív inszurrekciót” és az ország belső biztonságának fenntartása érdekében felállított „helyi inszurrekciót”. Ez utóbbit főképpen a reguláris haderő lokális pótlásaként, tehermentesítéseként fogalmazták meg.⁴⁵ A törekvés mellett, amely az inszurrekciót a landwehr társintézményévé kívánta tenni, jól kirajzolódik az inszurrekció kettős felosztása is harctéri és tartalékos szolgálatra. Emellett, a Landwehr-inszurrekció párhuzam megfigyelhető az erkölcsi kitételben is, amely szerint az ország védelme kötelesség, amely nem teszi lehetővé a helyettesállítást vagy a pénzbeli szolgáltatmegváltást. Állampolgári (*Staatsbürger*) feladat 17–40 éves kor között. A kifejezés természetesen közjogilag kifogásolható, hiszen 1808-ban mást érthetünk rajta az örökös tartományokban és mást a Szent Korona országaiban. Azonban nem vitathatjuk, hogy a fogalom a Natio Hungarica 1808-ban aktuális corpusát is teljes egészében lefedi. Igaz, hogy rendi társadalmon kívül elhelyezkedő csoportokra az állampolgári jogkör nem terjedt ki, de ebben alighanem konszenzust fedezhetünk fel. Ugyanakkor jogosan vetődik fel a kérdés: hibának tekinthetjük-e a kifejezés használatát? Aligha, hiszen ha a nádori felirat precíz szöveggondozására tekintünk, biztosak lehetünk benne, hogy az *állampolgár* kifejezés jó okkal került a maga helyére. 1806 óta az egész monarchia területén komoly értelmiségi munka zajlott annak érdekében, hogy *Ausztria* összetett államból egy birodalommá kovácsolódhasson össze.⁴⁶ A folyamat szerves részének tekinthetjük a *honi véderő* (*Landwehr*) programot, amelynek keretében az inszurrekciót is integrálni és reformálni szándékozott az udvar. Az állampolgár kifejezés ilyen módon emlékeztet bennünket arra, hogy az inszurrekció 1805 utáni történetét nem vonhatjuk ki az Osztrák Császárság ideológiai és társadalmi átalakulásából. Persze a Natio Hungarica szövevényes teste nehezen mozdult, így a korszellem jobbra csak a bécsi kongresszust követő években érezte hatását a rendi corpuson. Ez azonban mégis figyelemfelkeltő példa lehet számunkra az inszurrekció intézményes modernizációjának vizsgálata során. Történész nemzedékek sora élt a hungarizmus nacionalista narratívájának magyarázatával, miszerint a bécsi udvar tudatos törekvése lett volna az intézmény ellehetetlenítése. Munkájában Vizi hosszú listát sorol azon kutatókról, akik levéltári anyagok hivatkozása nélkül keresték az 1809-es kudarc okát Bécsben, majd önmaga is beáll a sorba. Bécs „hallgatásával” indokolja az inszurgens modernizáció korábbi eredménytelenségét.⁴⁷ Talán nem hiábavaló, ha a politikai „gáncsoskodás” realpolitikai értelmezése mellett beemeljük vizsgálatunk tárgyának értékelésébe a társadalomtörténeti nézőpontot is.⁴⁸ A nacionalista megközelítéssel ugyanakkor okvetlenül egyetérthetünk abban, miszerint az inszurrekció intézménye nem kaphatott teret az exercitus hungaricus erődemonstrációjában. Ennek azonban

⁴⁵ DOMANOVSKY 1935: 229. „in jene, welche Bezug auf die Vertheidigung der Landes-gränzen haben, und welche mann vielleicht *active Insurrectionsanstalten*. Und in jene, welche die Erhaltung der inneren Sicherheit, die Enthebung der regulirten Armee von allen inner Landes zu bestreitenden Dienste zum Ziele haben, die mann eben so passend *sedentaire Insurrectionanstalten* benennen könnte, abtheilen.”

⁴⁶ JUDSON 2024: 92.

⁴⁷ VIZI 2014: 124.

⁴⁸ VIZI 2014: 100.

aligha nemzeti okai voltak egy olyan korban, ahol a ráció uralma megkérdőjelezhetetlen volt a politikai aktorok között. Ezt támasztja alá az udvarhoz benyújtott 18. századi reformtervezetek döntő többsége is. Amelyek, ahogyan fentebb láthattuk, békeidőben is fegyverben tartott keretállományt és kizárólag a magyar törvények hatáskörébe tartozó katonai erőt kívántak építeni az inszurrekcióból. A többnyire önálló hadtestként felállítandó erőt a bécsi udvar nem fogadhatta el a Natio Hungarica önálló erő kifejlesztési készségeként, főként hogy a tüzérségi eszközparkot is az uralkodóháznak kellett volna fenntartania saját költségén. Ezen okból történhetett meg az, hogy a hazafiatlansággal aligha vádolható Hadik sem támogatta az inszurrekció modernizációját: a kíméletlen anyagi áldozatok nem hozhattak sikert a hatályos törvények és a magyar rendi társadalom önmagáról alkotott *exeritus hungaricus*-képe mellett.

Mi változott tehát 1778 és 1808 között? A társadalmi struktúra. Igaz, nem a Magyar Királyságban, de a nyugat-európai változás kihívást teremtett, amelyre Bécsben és Pozsonyban egyaránt reflektálni kellett. A francia konvent a háborús kényszerhelyzetből fakadóan sorra bővítette a katonai mobilizációba bevonható társadalmi csoportok körét. A nemzetőrség megalapítását általában forradalmi újításnak kezeljük, de tulajdonképpen nem jelent mást, mint a 18. századtól reneszánszukat élő polgárőrségek, valamint regionális milíciák egységesítése. Ezáltal pedig egy kiszámítható, összeíráson alapuló katonai másodvonal megteremtése. Az így létrejött hadkiegészítési erőt a francia törvények fokozatosan emelték fel a már létező lokális szintről az országos lefedettségű katonai erődemonstrációs térbe. Mi tehát a területi véderő a 18. század végén? Egységesen felszerelt és kiképzett, az uralkodó, illetve a politikai elit tulajdona és nem előjogai révén hűséges, széles társadalmi rétegek gyorsan mobilizálható tömege. Birtokkal rendelkező földművesek, házzal és műhellyel rendelkező városi polgárok, vagyonnal rendelkező iparosok és kereskedők. A korban politikai teret nyerő, klasszikus *bourgeoisie* osztály, akik társadalmi státuszt és megbecsülést vártak a katonai szolgálattól. A Magyar Királyság területén ez a társadalmi csoport – a Natio Hungarica testén belül – elenyésző. A helyüket a születési előjogokkal rendelkező nemesség, valamint a kollektív előjogokkal rendelkező városi polgárság bizonyos rétegei töltik ki. Őket pedig felölelte az 1808. évi inszurrekciós törvény. Lassú lépés ez a polgári középosztály kiépüléséig, de a katonai szolgálat társadalmi átjárhatóságot rejtő előnyei a rendi alapokon szerveződő hungarus-tudatú társadalom rétegeiben is megjelentek.

József nádor elképzelései az inszurrekcióról ötvözték a nyugati mintákat és a Natio Hungarica valóságát. A tervezet a bécsi udvar számára is érthető módon fogalmazta meg a modernizáció irányait, kizárva az attól való félelmet, hogy az inszurrekció a Magyar Királyság önálló katonai erejévé válik. A cél a Landwehrrel egyenértékű területi véderő felállítása volt, amely a francia forradalom nyomán elterjedt társadalmobilizációs formákkal ötvözve reflektálhatott a korszak katonai kihívásaira.⁴⁹ A nádor az elmúlt mozgósítások tapasztalatait felhasználva gyorsítani kívánta a mobilizációt, ezért a seregredek kiegészítéséhez hasonlóan, az inszurrekció intézményében is két kategóriát vázolt fel. A vármegyék adminisztratív feladatának jelölte ki minden olyan 17–40 év közötti férfi lajstromba vételét, aki megfelelt az inszurrekciós törvény

⁴⁹ DOMANOVSKY 1935: 228.

követelményeinek. A tervezet alapvetően vagyoni helyzet alapján rangsorolta a Natio Hungarica corpusának minden tagját, ráadásul birtoktulajdon alapján kötelezte őket *subsidium* befizetésére is az inszurrekciós pénztárba. A tervezet kitért a gyalogság és lovasság kötelékekbe történő szolgálati elosztására is, amelyben a nádor fontos szempontnak tartotta, hogy az alapvetően azonos társadalmi státuszú inszurgensek egy egységhez tartozzanak. Ilyen módon elérhető, hogy a városi polgárok alakulatai ne keveredjenek a kollektív nemesség kiállítottjaival, méginkább a nemesi származású csapataival.⁵⁰ A tisztek előterjesztésében a vármegyék adminisztrációjának ugyan javaslati lehetősége lett volna, de a végső döntést az ország nádora hozta volna meg. A tervezet szerint, ilyen módon felállított, harctéri szolgálatra szánt *aktív inszurrekció* (*Active Insurrectionanstalten*) évente egy alkalommal mustrán venne részt, és két héten át gyakorlatozna az adott vármegye székhelyén.⁵¹ Tervezetében a nádor hosszan taglalja a vármegyei hatóságok jogkörét, kiszabható feladatait és az aktív inszurrekció élelmezési és felszerelési lehetőségeit. Az éves, kötelékben zajló kiképzések mellett, hetente alakulatszintű, lokális kiképzéseket javasol a szolgálatra kötelezetteknek.⁵² A felszerelések, ruházat és fegyverek ellenőrzésére, valamint a bandériumok (*die Banderialisten*) mustrájára az éves gyakorlatozáson kerülne sor.⁵³ Háború esetén a mobilizálásnak a mozgósítási parancsot követő nyolc napon belül meg kellene történnie, hogy a vármegyei összevonás helyszínén 4–6 héten át fel lehessen készíteni az inszurgens kötelékeket a kivonulásra. Az egyenruhák kiosztása is csak ebben az esetben történne meg. A csákon, a Landwehr egységeihez hasonlóan, jelölni kellene a kiállító hatóság kezdőbetűit, hogy az ellenséges erők ne népfelkelőként azonosítsák az inszurrekció tagjait, elfogásuk esetén.⁵⁴

A nádor a reguláris ezredek hadkiegészítéséhez hasonlóan az inszurrekció intézményének is meghatározta a második vonalát. A tervezet szerint ez a helyi jellegű, *tartalék inszurrekció* (*Sedentaire Insurrectionanstalten*) lett volna, amelynek feladata az aktív inszurrekció kivonulása után is megtartani a háterszág belső biztonságát és nyugalomát. Ebben az összeírásban minden 40 és 50 év közötti családfő szerepelt, aki háztulajdonnal rendelkezett. Függetlenül attól, hogy a társadalom melyik rétegéből való: nemes, városi polgár, kereskedő, mesterember vagy paraszt.⁵⁵ A feudális alapú rendiség egyéni jogrendjén felülemelkedő honvédelmi kötelezettség alapjait látjuk megfogalmazódni, reflexióban a francia miliciarendszer elemeivel. A tartalék inszurrekció állományába soroltak katonai kiképzést és egyenruhát a tervezet szerint nem kapnának, és saját fegyverrel kellene ellátniuk a szolgálatot mindaddig, míg a kijelölt régiójukban egyéb katonai vagy inszurrekciós alakulat fel nem váltja őket.⁵⁶ A gyakorlatban az inszurrekció ezen formája feleltethető meg a népfelkelés (*Landsturm*) intézményének.

⁵⁰ DOMANOVSKY 1935: 231. „bei dieser vorläufigen Eintheilung wäre zu beobachten, das so viel möglich die adeligen insurgenten mit den unadeligen nicht vermischt.“

⁵¹ DOMANOVSKY 1935: 233.

⁵² DOMANOVSKY 1935: 235.

⁵³ DOMANOVSKY 1935: 237.

⁵⁴ DOMANOVSKY 1935: 238.

⁵⁵ DOMANOVSKY 1935: 241. „In diese werden eingeschreiben alle Hausväter ohne Unterscheid bis 50 Jahre, als Adelige, Bürger, Gewerbsbesitzer, Bauern, dann Häußler zwischen 40 bis 50 Jahre.“

⁵⁶ DOMANOVSKY 1935: 242.

Az uralkodó, leiratban, egy-két pontban kiegészítést fűzött a tervezethez. Ezekben többnyire a felszerelés és fegyverzet kérdéskörében tett módosító javaslatokat, a szervezeti rendszer lényegét nem érintették. Gondolatmenetem szempontjából a leginkább figyelemre méltó rendelkezése, miszerint az aktív inszurrekció állományát háború esetén egyenruha nélkül is a hadszíntérre lehet vezényelni. Ebben az esetben a seregek újoncaihoz hasonló megkülönböztető jelzést kapnának.⁵⁷ Az előkészített tervezetet az 1808. augusztus 28-án Pozsonyban összeült országgyűlés tárgyalta. Az eredmény az 1809. évi inszurrekció kapcsán olyan sok alkalommal hivatkozott 1808. évi II. és III. törvénycikkek lettek. Míg a második törvénycikk a hadkötelesek részletes taglalása mellett engedményt tett az uralkodónak, miszerint három éven át országgyűlési felhatalmazás nélkül is összehívhatja a generális inszurrekciót, addig a harmadik törvénycikk a nádor tervezeténél jóval felületesebben rendelkezik az inszurgens állomány kiképzéséről. Ugyanakkor a törvény szövege is ragaszkodik az évenként egy alkalommal, legfeljebb 14 napon keresztül tartandó szemléről és hadgyakorlatról. A cikkely a nádori tervezetnél jóval részletesebben foglalkozik a hadkötelezettségük alól önmagukat kivonók büntetésével. Az országgyűlés újabb részeredménye, hogy rendelkezik a bandériumok törvényes ügyének kivizsgálásáról,⁵⁸ illetve az újoncozás megindításáról a seregek számára.⁵⁹

Összegzés

Érezhető-e a rendi országgyűlés igyekezete a honvédelem kérdésének megreformálásában? Poór monográfiájában kifejti, hogy a *Natio Hungarica* törvénykezési szövege sok kivetnivalót tartalmaz.⁶⁰ Ezen állítást *de jure* nem cáfolom. Meglátásom szerint azonban jelentős változás állt be az inszurrekció gyakorlati alkalmazásának elméleti hátterében. Ugyan a rendek 1808-ban is hosszú jogvitákat folytattak arról, ki és milyen módon tartozik hadba vonulni vagy *subsidiomot* ajánlani, a következő pontokban egyértelműen elfogadták a nádori tervezetet:

- az uralkodó 1810-ig az országgyűlés hozzájárulása nélkül hadba hívhatta az inszurrekciót;
- döntés született a keretállomány nyilvántartásáról és évenkénti mustrájáról;
- döntés született az aktív inszurrekció állományának rendszeres kiképzéséről;
- döntés született az inszurrekciós pénztár megalakításáról;
- döntés született az inszurrekció felszerelésének és fegyverzetének központi raktározásáról és évenkénti felülvizsgálatáról.

Nem jelenthetjük ki, hogy az 1808. évi törvények egy tökéletes területvédelmi rendszer olajozott működtetésének alapjait fektették le, a fenti öt pont azonban egyértelműen jelzi a modernizációs szándékot. Ez alapján kijelenthetjük, hogy az inszurrekció intézménye képes volt arra, amit a francia forradalmi háborúk korszaka elvárásként

⁵⁷ DOMANOVSKY 1935: 209.

⁵⁸ 1808. évi IV. törvénycikk.

⁵⁹ 1808. évi VI. törvénycikk.

⁶⁰ POÓR 2003: 169.

állított egy területvédelmi rendszer elé: az uralkodóhoz lojális társadalmi rétegek gyors és szakszerű mobilizálását és hadrendbe állítását. Ezt bizonyítja a tény is, miszerint 1809-ben egy hónappal az uralkodói pátenz és a nádori parancs kiadását követően több mint 30 ezer inszurgens menetelt a számára kijelölt gyülekezési pont felé.⁶¹

Mi lett a modernizáció sorsa? Tudjuk, hogy 1811–12-ben országos bizottságok foglalkoztak az 1809. évi inszurrekció tapasztalatainak összegyűjtésével. 1827-ben, a reformkor hajnalán egy törvénycikk újabb bizottságot állíttat fel, amely olyan fontos törekvéseket tűz ki, mint a nemes ifjak kötelező kétéves inszurrekciós szolgálata, a bandériumok leváltása állandó inszurgens alakulatokkal, Pesten felállítandó állandó hadiraktár és posztógyár, nem utolsósorban pedig a hazai tisztképzés mihamarabbi elindítása. A Natio Hungarica önvédelmi készségét láthatóan továbbra is a generális inszurrekció intézménye biztosította a napóleoni háborúkat követően is. Miért nem történt meg az országos bizottság tervezetének tárgyalása az 1832. évi országgyűlésen? Vizi munkájában így fogalmaz:

„A nemesi előjogok fenntartását igazolni szándékozó gondolat ekkorra már összeegyeztethetlenné vált a honvédelmet *nemzeti alapokra* helyezni kívánó politikai törekvésekkel. Az inszurrekció korszerűsítésének terve ezért kudarcra volt ítélve. A reformkori országgyűlések közönsége pedig már nem a múlttal, hanem elsősorban a *polgári átalakulás* reformjával kívánt foglalkozni.”⁶²

Mondhatjuk: az inszurrekció intézményét a politikai corpus átalakulása tette korszerűtlenné. Ugyanakkor hiba lenne a honvédelem összetett kérdését kizárólag politikai pártharcok látószögében vizsgálni. Az elmúlt évtizedek során a magyar hadtörténeti munkák hajlottak arra a nézetre, hogy az inszurrekció eltűnését a nemzeti ébredéssel állítsák párhuzamba. Mintha a Natio Hungarica politikai corpora közel húsz év leforgása alatt gyökeresen kifordult volna önmagából. Részemről beérem a feltételezéssel, miszerint a harmadik rend politikai térnyerése és a francia háborúk tapasztalatai a korábbi közjogi és katonai fogalmak újragondolására készítették úgy a hazai értelmiséget, mint az országgyűlés házait. Ha ezt az álláspontot megengedhetjük magunknak a francia forradalom honvédelmi kérdésének értelmezésénél, valamint a porosz Landwehr vizsgálatánál, akkor úgy hiszem, ideje az inszurrekció örökségét is az 1815-ben zajló bécsi kongresszus korszellemének tükrében vizsgálnunk. Ha figyelembe vesszük a *Haza–Nép–Nemzet* hármasságát, amely új igazodási pontokat adott a harmadik rend törekvéseinek, minden bizonnyal színesebb perspektívát kapunk. Az inszurrekció intézményére az 1808. évi törvények után aligha tekinthetünk kizárólag a korabeli magyar társadalom erődemonstrációs eszközeként. Habár a rendi nemzet az exercitus hungaricus kizárólagos örökösének kívánta tenni az intézményt, megítélését színesíti, hogy a modernizációs terveknek megfelelően illeszkedett bele a francia hatásra kiépülő birodalmi, hadkiegészítési rendszerbe. A rendi társadalom kereteinek lassú nyitásával párhuzamosan bővült a honvédelembe bevonható társadalmi rétegek köre is. Innen szemlélve az inszurrekciót nem csupán az újkorra visszamaradt feudális fogalomnak,

⁶¹ NAGY-L. 2024: 115.

⁶² VIZI 2014: 110.

hanem 1808-as modernizációja által kísérletnek is tekinthetjük a magyar katona kérdéskörének rendezésében. A hadsereg a társadalom leképződése, hangzik az alaptétel. Amennyiben ezt a katonai szolgálatvállalás minden formájára érvényesíthetjük, kitűnik a 19. század hadkiegészítési formáinak törvényszerűsége: a Hazájához tulajdona révén hűséges állampolgár kész Hazáját fegyverrel is megvédeni. Ebben pedig nem tehetünk katonai funkcióját tekintve különbséget az 1809. évi inszurrekció és az 1848. évi nemzetőrség intézménye között. Ez utóbbi már valóban a polgári átalakulás sikere: a Haza védelme nem születési előjogok függvénye többé, hanem szerzett státusszal járó kötelesség. Meglátásom szerint az exercitus hungaricus, ezáltal pedig a generális inszurrekció megítélésének változása elsősorban a társadalmi berendezkedés átalakulásában kereshető 1809 és 1848 között. Nem több ez, mint a párizsi *Garde nationale* zászlóbontása 1789 júliusában.⁶³ A harmadik rend képviselte utat talált magának a politikai térben, amelynek egyik kézzelfogható manifesztuma a Hazáért vállalt fegyveres szolgálat. Az út innentől vitathatatlanul hosszú még az 1868-as véderőtörvényig, azonban a társadalmi struktúra, valamint a területvédelmi rendszer változásának párhuzamos szemlélete rámutat egy jól kirajzolható ívre az inszurrekció intézményi kereteitől a modern honvédség megszületéséig.

Felhasznált irodalom

- ACERBI, Enrico (2018): *The Austrian Army 1805–1809. Grenzer, Landwehr & Elite Forces*. Zanica: Soldiershop Publishing.
- BAY Ferenc (1941): *Napoleon Magyarországon. A császár és katonái Győr városában*. Budapest: Officina Kiadó.
- BODA Mihály (2023): *A katonai erények története. Katonai személyiségjegyek Nyugat-Európában és Magyarországon az ókortól a 20. század végéig*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó. Online: https://doi.org/10.36250/01161_00
- DOMANOVSKY Sándor (1935): *József nádor iratai III.* Budapest: Magyar Történelmi Társulat.
- ECKHARDT Sándor (2001): *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Budapest: Lucidus Kiadó.
- FORGÁCS Balázs (2020): *Gerillák, partizánok, felkelők. Az irreguláris hadviselés elméletének története. Korunk kihívásai*. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- FURET, François (2006): A francia forradalomeszme. In FURET, François: *A forradalomról*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 79–109.
- GOETZ, Robert (2025): *1805 Austerlitz. Napóleon és a harmadik koalíció bukása*. Budapest: PeKo Kiadó.
- HAHNER Péter (1989): *A nagy francia forradalom kisenciklopédiája*. Budapest: Minerva Kiadó.
- HAHNER Péter (2021): *A régi rend alkonya. Egyetemes történet 1648–1815*. Pécs: Kronosz Kiadó.

⁶³ FURET 2006: 90.

- HAUSNER Gábor (2021): *Hadik András válogatott hadügyi írásai*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Hadtörténeti Levéltár, Acta Insurrectionalia. VI.4./4D.1805. 97–99.
- JUDSON, Pieter M. (2024): *A Habsburg Birodalom*. Budapest: Osiris Kiadó.
- LÁZÁR Balázs (2024): *Újoncktól a generálisokig. Válogatott írások az újkori hadtörténelem témaköréből*. Budapest: Line Design Kft.
- MARKÓ Árpád (1939): Insurrectio és állandó hadsereg. In DOMANOVSKY Sándor et al. (szerk.): *Magyar művelődéstörténet IV. Barokk és felvilágosodás*. Budapest. Online: <https://mek.oszk.hu/09100/09175/html/62.html>
- MARKÓ Árpád (1960): Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 7(2), 169–181.
- MATÁNYI Marcell (2025): „Rajta hát, nemes magyarok!” A Magyar Királyság önvédelmi rendszerének ideológiai háttere az 1809. évi koalíciós háborúban. *Hadtudományi Szemle*, 18(1), 133–148. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2025.1.10>
- NAGY Ágoston (2020): Törekvések az utolsó nemesi felkelés kultuszának kialakításra. In SZÍVÓS Erika – VERESS Dániel (szerk.): *Örökség, történelem, társadalom. Rendi társadalom – polgári társadalom 32*. Budapest: Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 44–86.
- NAGY Ágoston: (2022): Kisfaludy Sándor: Hazafiúi Szózat a' Magyar Nemességhez (1809). Forráskiadás. Budapest: Reciti Kiadó.
- NAGY-L. István (2013): *A császári-királyi hadsereg 1767–1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok*. Pápa: Gróf Esterházy Károly Múzeum.
- NAGY-L. István (2024): *A francia háborúk, Magyarország és a Habsburg Monarchia (1792–1815)*. Budapest: Ludovika Egyetemi Könyvkiadó. Online: <https://doi.org/10.36250/01125>
- Ötödfélszáz Énekek: Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből* (1953). Kritikai kiadás. S.a.r. Bartha Dénes és Kiss József. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- POÓR János (2003): *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*. Budapest: Universitas Kiadó.
- VERESS D. Csaba (1987): *Napóleon hadai Magyarországon*. Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó.
- VIZI László Tamás (2014): „Kövesd példájokat vitéz eleidnek...” A magyar nemesi felkelés a francia háborúk időszakában, különös tekintettel Székesfehérvár és Fejér vármegye inszurrekciós szerepére. Székesfehérvár: Városi Levéltár és Kutatóintézet.
- WEBER, Max (1979): *Gazdaságtörténet. Válogatott tanulmányok*. Ford. Erdélyi Ágnes. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Jogi források

1808. évi IV. törvénycikk a bandériumokról

1808. évi VI. törvénycikk a katonaujonczokban tett ajánlatról